

Ящук Леся

Прізвища жителів Житомира «Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні», похідні від особових апелятивів

1. Вступ

Прізвища як наймолодший клас антропонімів, формуючись упродовж багатьох століть, остаточно утвердилися в Україні наприкінці XVIII – протягом XIX ст.: «часткове внормування почалося в Галичині наприкінці XVIII ст. від патенту Йосифа II... 1812 р. на всій території Австрійської імперії був запроваджений “Загальний цивільний кодекс”. ... На всій території України таке внормування почалося на початку XIX ст. Цивільний кодекс (“Новое гражданское уложение”), що був запроваджений на всій території Російської імперії 1826 р., остаточно закріпив різні раніше побутово вживані особові назви вже як спадкові скам'янілі родинні прізвища» (Худаш, 1977, с. 96). На сьогодні прізвище має такі глобальні ознаки: юридична обов'язковість, родинна спадковість, часова стабільність, мінімальне звукове варіювання та максимально можлива індивідуалізація (Чучка, 2005, с. XII). Цей клас антропонімів досліджували Г. В. Бачинська, Б. Б. Близнюк, Г. Є. Бучко, Л. О. Кравченко, С. Є. Панцьо, Г. В. Панчук, Ю. К. Редько, М. Л. Худаш, П. П. Чучка, Ю. М. Ющишина та інші дослідники.

Історична антропонімія Житомирщини XVI–XVII ст., зокрема й лексико-семантичні особливості прізвищевих назв, були предметом вивчення Л. В. Ящук (Ящук, 2008). Прізвища Брусилівського, Звягельського, Овруцького, Чуднівського на інших районів Житомирської області «Національної книги пам'яті жертв голодомору у 1932–1933 років в Україні» досліджували І. В. Будько, В. М. Титаренко, Л. В. Ящук (Ящук–Титаренко, 2022, 2023; Будько, 2023; Ящук, 2024б). Відіменні прізвища жителів Житомира, засвідчені в «Національній книзі пам'яті жертв голодомору у 1932–1933 років в Україні» описала Л. В. Ящук (Ящук, 2024а).

Мета пропонованої статті – проаналізувати прізвища житомирців «Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні».

Житомирська область» (далі – «Національна книга пам'яті...»), утворені від особових назв. Мартиролог, з якого вибрано антропонімний матеріал, укладений на підставі Книг реєстрації актів про смерть у Житомирі, які зберігаються в Державному архіві Житомирської області. За архівними документами, 1932–1933 рр. у місті Житомирі, яке тоді входило до складу Київської області, загинуло 8015 осіб (НКП, с. 20). «За національною структурою серед померлих переважають українці – 5687 осіб (70,95 % від загальної кількості); євреїв – 1258 (15,69 %), поляків – 627 (7,82 %), росіян – 283 (3,53 %), німців – 91 (1,13 %), чехів – 20, білорусів – 22, інших національностей – 27 осіб» (Махорін–Копійченко–Тіміряєв, 2008, с. 17).

Дослідження здійснене шляхом використання описового методу, зокрема інвентаризації та систематизації лексичного матеріалу із залученням лінгвістичного прийому лексико-семантичного аналізу.

2. Виклад основного матеріалу

Твірною базою для прізвищ у процесі їхнього становлення слугували різні групи онімної та апелятивної лексики. У пропонованому дослідженні описано прізвища жителів Житомира «Національної книги пам'яті...», похідні від п'яти основних лексико-семантичних груп особових апелятивів:

- 1) назв осіб за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями;
- 2) назв осіб за родом діяльності й професією;
- 3) назв осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем;
- 4) назв осіб за національною і територіальною ознаками;
- 5) назв осіб за сімейними й родинними стосунками, свояцтвом.

Значну групу сучасних прізвищ становлять прізвища, «осною для утворення яких була якась характеристична особиста ознака людини, ознака, що виділяла таку людину з-поміж оточення. Прізвища ці виникли з первісних прізвиськ (вуличних кличок)» (Редько, 2023, с. 150).

2.1. Прізвища житомирців «Національної книги пам'яті...», похідні від назв осіб за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями

У складі таких прізвищ виділено:

2.1.1. Назви осіб за фізичним / фізіологічним станом

а) Назви, що характеризують людину за особливостями шкіри, волоссяного покриву: *Бурий* / *Бура*¹ (НКП, с. 36), *бурий* 'темно-коричневий із сіруватим або червонуватим відтінком' (СУМ, 1, с. 258), серед значень прізвиська

¹ Через скісну ризку подано наявні в досліджуваному джерелі прізвища чоловічого / жіночого роду.

Бурий у північно-західних говірках України – ‘від кольору волосся’, ‘що після хвороби мав на тілі темні плями’ (Аркушин, 1, с. 159); *Гнідий*, *Гніденко* (НКП, с. 50), *гнідий* ‘темно-коричневий (про масть коней)’ (СУМ, 2, с. 94); *Зелена*^{*2}, *Зеленько* (НКП, с. 72), *зелений* розм. ‘хворобливо блідий (про колір обличчя, шкіри людини)’ (СУМ, 3, с. 554); *Лисенко*, *Лисюк* (с. 106), *лисий* ‘з лисиною або без волосся на голові (про людину)’ (СУМ, 4, с. 489); *Патла* (НКП, с. 147), *патли* ‘довгі, густі, скуйовджені пасма людського волосся; кудлі’, ‘довга, густа, кудлата шерсть тварини’ (СУМ, 6, с. 94), жіноче прізвисько *Пател* – ‘яка не стежить за волоссям’ (Аркушин, 2, с. 365); *Патлатова* (НКП, с. 147), *патлатий* розм. ‘з довгим, густим, скуйовдженим волоссям’ (СУМ, 6, с. 94), у північно-західних говірках України прізвисько *Патлатий* означає ‘який майже ніколи не стригся’, ‘який завжди ходить розпатланий’, ‘що має довге волосся’ (Аркушин, 2, с. 367); *Рижак* (НКП, с. 160), прізвиськом *Рижак* іменовано жителів північно-західних говірок ‘через веснянки на обличчі та рижий колір волосся’, ‘через колір волосся’ (Аркушин, 3, с. 14); *Рижко* (НКП, с. 160), *Рижко* – «це укр. особове ім’я, утворене від прикметника *рижий* ‘рудий’ за допомогою форманта *-ко*» (Чучка, 2011, с. 305); *Рудий* / *Руда*, *Руденко* (НКП, с. 163), прізвиськом *Рудий* у північно-західних говірках названі ‘рудоволосі хлопці з веснянками на обличчі’, ‘чоловіки з рижим волоссям’, *Руда* – ‘жінка з рижим волоссям’ (Аркушин, 3, с. 26); *Рудак* (НКП, с. 163), у північно-західній Україні прізвисько *Рудака* отримувала людина через колір волосся (Аркушин, 3, с. 26); *Рудик* (НКП, с. 163), «як особове ім’я *Рудик*, так і прізвище *Рудик*, успішно виводиться з укр. прикметника *рудий* ‘рудоволосий’» (Чучка, 2011, с. 310), прізвиськом *Рудик* на північно-західних теренах України іменують людину ‘через колір волосся’ (Аркушин, 3, с. 27); *Рябов* (НКП, с. 164), прізвисько *Ряба* в північно-західних говірках мають ‘жінки з веснянками на обличчі’, ‘жінка з рудим волоссям’, *Рябий* – чоловіки ‘через веснянки на обличчі’, ‘як вип’є, то обличчя стає синьо-фіолетовим’ (Аркушин, 3, с. 31); *Сивак*, *Сивакова*^{*} (НКП, с. 168), *сивак* ‘сивий чоловік’ (ЕСУМ, 5, с. 224); *Сивченко* (НКП, с. 168), *сивка* ‘сива кобила’, ‘сива вівця’, ‘сива коза’, *сивко* ‘сивий кінь’ (ЕСУМ, 5, с. 224), пор. прізвисько *Сивий* у говірках північно-західної України: ‘який рано посивів’, ‘сивий’, ‘що має русяве волосся, схоже на сиве’, ‘який від народження мав біле волосся’ (Аркушин, 3, с. 59); *Усатенко* (НКП, с. 185), *вусатий* ‘який має вуса’ (СУМ, 1, с. 788), прізвиськом *Усатий* у говірках північно-західної України іменовано

² Знаком * помічено прізвища, засвідчені в досліджуваному матеріалі лише в ідентифікації жінок.

жителів, 'які мають великі вуса' (Аркушин, 3, с. 170); Усачов (НКП, с. 185), *вусач* рідко 'те саме, що *вусань*', тобто 'чоловік з вусами' (СУМ, 1, с. 788) та ін.

б) Назви, що вказують на фізичні недоліки людини: *Безносюк* (НКП, с. 26), *безносий* 'який не має носа' (СУМ, 1, с. 136), «ім'я *Безнос* постало, як й імена моделі *Бездід*, *Безрук*, *Безсон*, *Безух*..., на базі нечленного прикметника *безнос* 'безносий'» (Чучка, 2011, с. 46); *Голован*, *Голованов*, *Головань* (НКП, с. 51), *головань* розм. 'людина або тварина з дуже великою головою; голова' (СУМ, 2, с. 111); *Горбаченко*, *Горбачов*, *Горбачук* (НКП, с. 53), *горбач* розм. 'те саме, що *горбань*', тобто 'горбата людина' (СУМ, 2, с. 126, 125); *Горбунов* (НКП, с. 53), *горбун* 'те саме, що *горбань*' (СУМ, 2, с. 126), прізвисько *Горбун* 'дуже сутулий' (Аркушин, 1, с. 254); *Гулеватий* (НКП, с. 58), *гулюватий*, *гулюватий* 'з гулями' (ЕСУМ, 1, с. 616); *Дзюба* (НКП, с. 61), *Дзюбенко* (НКП, с. 61–62), *дзюба* 'дівчина з обличчям, поритим віспою' (Грінченко, 1, с. 380); *Куцюруба** (НКП, с. 101), *куцюруб* 'зігнутий, спотворений палець', похідне від дієслова *коцюрбитися* 'гнути, кривитися, скорочуватися' (ЕСУМ, 1, с. 65); *Лобанова** (НКП, с. 108), *лобань* розм. 'людина або тварина з великим опуклим лобом' (СУМ, 4, с. 535); *Малюженко* (НКП, с. 113), *малюговатий* 'вугруватий, прищавий (про тварин)' (ЕСУМ, 3, с. 373); *Жмурчук* (НКП, с. 69), *жмурко* 'людина, яка постійно мружить очі' (Грінченко, 1, с. 488); *Слепченко* (НКП, с. 171), *Сліпчук* (НКП, с. 172), *сліпець* 'людина, позбавлена зору' (СУМ, 9, с. 361; Грінченко, 4, с. 151), прізвисько *Сліпець* у північно-західних говірках – 'без одного ока' (Аркушин, 3, с. 76), П. П. Чучка зазначає, що «*Сліпко* – середньовічне ім'я прізвиськового типу, утворене від прикметника *сліпий* за допомогою форманта **-ько**. Воно представлене як *Слѣпъко* серед графіті Софії Київської» (Чучка, 2011, с. 324) і под.

в) Назви, що вказують на зріст, повноту, фізичну силу: *Богатиров* (НКП, с. 30), П. П. Чучка підкреслює, що «українське розмовно-побутове ім'я *Богатир*, ініціальна частина якого *Бог* нагадує слов'янський теонім та антропонім *Бог*, насправді є запозиченням із тюркських мов; пор. давньотурк. *Bahadır* 'герой, сміливець' (ЕСУМ, 1, с. 220), який походить від апелятива *богатир* 'велетень, хоробрий воїн'» (Чучка, 2011, с. 61); *Величко* (НКП, с. 40), ім'я *Величко* – це старожитнє слов'янське внутрішньородинне ім'я, утворене від прикметника *великий* 'високий на зріст' за допомогою субстантивувального форманта **-ко** або безпосередньо від прикметника здрібнілості *величкий* 'величенький' (Чучка, 2011, с. 95); *Гладун* (НКП, с. 50), *гладун* розм. 'непомірно повна людина; товстун' (СУМ, 2, с. 79), прізвисько *Гладун* у північно-західній Україні означає 'дуже повний', 'дуже скупий' (Аркушин, 1, с. 243); *Довгий*, *Довгов*, *Довженко* (НКП, с. 63); *Довгалюк*, *Довголюк* (НКП, с. 63), *довгаль* 'висока і худя людина' (Грінченко,

1, с. 401); *Довгань*, *Довганюкова** (НКП, с. 63), *довгань* = *довгаль* (Грінченко, 1, с. 401); *Короткова** (НКП, с. 91), в українських північно-західних говірках 3-поміж значень прізвища *Короткий* наявні і ‘невисокого зросту’, і ‘високий чоловік’ (Аркушин, 2, с. 87); *Крошка* (НКП, с. 97), *крошка* ‘крихта’ (ЕСУМ, 3, с. 88), прізвища жінки *Крошка* в одній з північно-західних говірок – ‘повна’ (Аркушин, 2, с. 103); *Круглий* (НКП, с. 97), одне зі значень слова *круглий* ‘гладкий, опасистий’ (СУМ, 4, с. 368), у північно-західній Україні прізвища *Круглий* має значення ‘через круглу голову’, ‘повний чоловік’, ‘невисокий повний чоловік’ (Аркушин, 2, с. 103); *Маленький* (НКП, с. 112), *Малий* (НКП, с. 112), прізвища північно-західної України *Маленький* має протилежні значення ‘низького зросту’ і ‘дуже високий’, ‘високий на зріст і кремезний’ (Аркушин, 2, с. 193), серед значень прізвища *Малий* – ‘низький на зріст’, ‘наймолодша дитина в багатодітній сім’ї’, ‘дуже високий’ (Аркушин, 2, с. 194); *Малишев* (НКП, с. 112), ім’я *Малиш* < від прикметника *малий* за допомогою суфікса *-ьши* (як імена *Даньши*, *Павльши*) або < від східноукраїнського апел. *малиш* ‘малюк’ (Чучка, 2011, с. 228), прізвища *Малиш* у північно-західних говірках означає ‘дуже низький’ і ‘дуже високий і повний’ (Аркушин, 2, с. 195); *Малишко* (НКП, с. 112), *Молишко* (НКП, с. 121), *малишко* ‘малютко’ (ЕСУМ, 1, с. 371), ім’я *Малишко* – демінутив від імені *Малиш* (Чучка, 2011, с. 229); *Малій* (НКП, с. 112), *Малій* < від *Мал* – давнього слов’янського особового імені < від прикметника *малъ* ‘малий, невеликий, дрібний’ або < від двоосновних імен *Малодобръ*, *Маломиръ*, *Малославъ*, *Маловуй* і т. п. (Чучка, 2011, с. 229, 226), прізвища *Малій* в одній з говірок північно-західної України – ‘низький худий чоловік’ (Аркушин, 2, с. 195); *Товстий*, *Толстой* (НКП, с. 182), прізвища *Товстий* у північно-західних регіонах України означає і ‘повний чоловік’, ‘високий повний чоловік’, і ‘худий чоловік’ (Аркушин, 3, с. 144); *Худяков* (НКП, с. 192), *худяк* ‘дуже худа людина’ (СУМ, 11, с. 171) та ін.

г) Назви, що характеризують людину за особливостями постави, ходи: *Дробот* (НКП, с. 65), на думку П. П. Чучки, українське родинно-побутове ім’я *Дробот* < від діал. дієслова *дроботати* ‘дріботити’ або < від антропооснови *Дроб-* у значенні ‘дрібний’ (Чучка, 2011, с. 176); *Кривий* / *Крива*, *Кривой* (НКП, с. 96), прізвища *Кривий* на території північно-західної України означають ‘накульгує’, ‘у якого одна нога коротша за іншу’, ‘через криві ноги’, ‘у якого крива постава’ (Аркушин, 2, с. 98–99); *Кривець* (НКП, с. 96), *кривець* ‘кривий’ (ЕСУМ, 3, с. 88); *Кривуця* (НКП, с. 96), *кривуця* ‘кивонога’ (ЕСУМ, 3, с. 88); *Кульбач* (НКП, с. 99), дієслово *покульбити* – ‘покоробити, скорчити, скарлючити’, бр. *кульба* ‘костур’ < псл. **kulьba* ‘згинання, щось зігнуте’, похідне від *kuliti* ‘гнути, згинати, кривити’ (ЕСУМ, 1, с. 136), у північно-західних говірках прізвища *Кульба*

означає 'старий чоловік, який ходить з палицею', 'який ходить з кульбакою (ціпком)', 'високий чоловік', а *Кульбиха* – 'кливонога жінка' (Аркушин, 2, с. 112); *Шлапа* (НКП, с. 201), прізвищем *Шлапа* в одній з українських північно-західних говірок названо людину, 'що дуже човгає ногами' (Аркушин, 3, с. 314) і под.

г) Назви, що вказують на інші особливості зовнішнього вигляду людини: *Мальований* (НКП, с. 113), *мальований* у знач. прикм., перен., розм. 'дуже гарний' (СУМ, 4, с. 614); *Чепорнюк* (НКП, с. 194–195), *чепурний* 'який відзначається чистотою, акуратністю, охайністю', 'який завжди стежить за чистотою житла, за своїм зовнішнім виглядом і т. ін.' (СУМ, 11, с. 294); *Штанченко* (НКП, с. 203), *штанько* 'той, хто носить штани' (Грінченко, 4, с. 512); *Шульга* (НКП, с. 204), *шульга* 'лівша (про людину)' (СУМ, 11, с. 560) та ін.

д) Назви, які вказують на стать та вікові особливості людини: *Дідок* (НКП, с. 62), *дідок* 'здоровий, кремезний дід' (ЕСУМ, 2, с. 86); *Молодов* (НКП, с. 121), *молодий* 'який мав небагато років, не досяг зрілого віку; юний', у знач. ім. *молоді*, мн. (*молодий*, ч.; *молода*, ж.) розм. 'наречені або молоде подружжя' (СУМ, 4, с. 786); *Молодцов* (НКП, с. 121), *молодець* 'молода неодружена людина; парубок' (СУМ, 4, с. 785); *Шугай* (НКП, с. 204), *шугай* діал. 'хлопець, парубок' (СУМ, 11, с. 555) і под.

З-поміж аналізованих назв, що вказують на зовнішні ознаки, наявні й складні, компонентами яких здебільшого є прикметник та іменник: *Белоконь* (НКП, с. 27), *Білоконь* (НКП, с. 29), *Белокопотов* (НКП, с. 27), *Білоус*, *Білоусов* / *Білоусова* (НКП, с. 29), *Довгополий* (НКП, с. 63), *Кривошей*, *Кривошеев* / *Кривошеева* (НКП, с. 96), *Лихоус* (НКП, с. 106), *Ліхоус* (НКП, с. 107), *Лихошерстов* (НКП, с. 106), *Суховерша*, *Сухоребрий* (НКП, с. 178), *Тонковид* (НКП, с. 182), *Черноус* (НКП, с. 195), *Черноштан* (НКП, с. 195); зрідка числівник / дієслово та іменник: *Сорокопуд* (НКП, с. 174), *Тригуб* (НКП, с. 183); *Крутоголов* (НКП, с. 97), *Ломоносов* (НКП, с. 108), *Перебойнос* (НКП, с. 148) та ін.

«Сфера властивостей, які могли бути підмічені й стати основою прізвиська, – наголошує Ю. К. Редько, – досить широка: від простої звички, що перейшла в "другу природу", аж до паталогічних особливостей» (Редько, 2023, с. 159).

2.1.2. Назви осіб за їхніми внутрішніми рисами

а) Назви, що вказують на вдачу, характер, поведінку людини: *Бабич* (НКП, с. 23), *бабич* 'бабій' (ЕСУМ, 1, с. 102); *Байда* (НКП, с. 23), *байда* 'гультай, ледар', 'незграбна жінка' (ЕСУМ, I, с. 115); *Балюк* (НКП, с. 24), *бала* 'бовдур, тюхтій' (ЕСУМ, I, с. 121), *Бал*, на думку П. П. Чучки, – «це апокопований варіант слов'янського двоосновного імені моделі *Баломирь* чи *Балосинь* або усічений варіант календарного імені давньоєврейського походження

Балтазар» (Чучка, 2011, с. 41); *Баскевич* (НКП, с. 25), *баский* ‘дуже швидкий, прудкий, жвавий (перев. про коней)’ (СУМ, 1, с. 109); *Безталанний* (НКП, с. 26), *безталанний* ‘який не мав талану, щастя; нещасний’, рідко. ‘те саме, що бездарний’ (СУМ, 1, с. 149); *Бовкун* (НКП, с. 30), *Болкун* (НКП, с. 31), *бовкун* зневажл. ‘про відлюдкувату, мовчазну, похмуру людину’ (СУМ, 1, с. 206); *Дик, Дикий* (НКП, с. 62); *Дикунець* (НКП, с. 62), *дикунець* ‘зменш. до *дикун*’, тобто перен., розм. ‘відлюдна, сором’язлива людина’ (СУМ, 2, с. 276); *Докучаєв / Докучаєва* (НКП, с. 63), *докука, докуча* ‘неприємності, клопіт, набридливість’ (ЕСУМ, 3, с. 168), пор.: жіноче прізвисько *Докука* в говірці північно-західної України – ‘дуже надокучлива’ (Аркушин, 1, с. 332); *Зелена**, *Зеленько* (НКП, с. 72), *зелений* перен., розм. ‘який не має життєвого досвіду; недосвідчений’ (СУМ, 3, с. 554); *Кавалерчик* (НКП, с. 76), *кавалер* ‘чоловік, який розважає жінку в товаристві, супроводить її під час прогулянки тощо’, розм. ‘те саме, що парубок’ (СУМ, 4, с. 65); *Кваснюк* (НКП, с. 81), *квасний* перен., розм., рідко ‘незадоволений, кислий (про вираз обличчя)’ (СУМ, 4, с. 131); *Кислика, Кислюк* (НКП, с. 82), *Кіслюк* (НКП, с. 83), *кислий* перен. ‘незадоволений, пригнічений, похмурий, сумний’ (СУМ 4, с. 153); *Козак* (НКП, с. 86–87), *Козакевич, Козаченко, Козачук* (НКП, с. 87), «як ідеал лицаря, прекрасного в моральному й фізичному сенсі, слово *козак* додається в народній поезії до будь-якої молодої людини» (Грінченко, 2, с. 264); *Козир, Козиров, Козеров* (НКП, с. 87), одне зі значень лексеми *козир* – ‘спритна, брава людина’ (ЕСУМ, 2, с. 499); *Круть* (НКП, с. 97), *крутько* ‘непосидюча людина, вертун’ (ЕСУМ, 3, с. 111); *Лизунов* (НКП, с. 105), *Лізун, Лізунова** (НКП, с. 107), *лизун* ‘хто любить лизатися (цілуватися); лизоблюд’ (ЕСУМ, 3, с. 231); *Мазурик* (НКП, с. 111), *мазурик* розм. ‘зłodий, шахрай’ (ВТССУМ, С. 637); *Мамула* (НКП, с. 113), *мамула* зневажл. ‘вайло, тютій, телепень’ (СУМ, 4, с. 616); *Мамчур* (НКП, с. 113), *мамчур* ‘мамій’ (ЕСУМ, 3, с. 375); *Плакса* (НКП, с. 150), *плакса* ‘людина, яка часто плаче, схильна до плачу, сліз’ (СУМ, 6, с. 559); *Прищепа, Прищепчик* (НКП, с. 155), *прищепа* ‘причепа, причіплива людина’, «результат видозміни форми *причепа*, очевидно, зумовленої впливом основи *щепити*» (ЕСУМ, 4, с. 585); пор.: у північно-західних говірках прізвисько *Прищипки* має ‘родина, члени якої до всіх чіпляються’ (Аркушин, 2, с. 437); *Проноза* (НКП, с. 156), *проноза* ‘спритна, хитра людина; пронира’ (СУМ, 8, с. 243); *Ревунов* (НКП, с. 159), *ревун* = *рева*, тобто ‘плакса’ (Грінченко, 4, с. 9), у північно-західних говірках України прізвисько *Ревун* мають жителі, що ‘часто плачуть’ (Аркушин, 3, с. 9); *Ревчук* (НКП, с. 159), *ревко* – ‘ненажера’, «можливо, ідеться про грудну дитину, що часто плаче й заспокоюється під час годування; у такому разі пов’язане з *ревіти*» (ЕСУМ, 5, с. 41), прізвисько *Ревко* в північно-західних українських говірках – ‘у дитинстві часто плакав’

(Аркушин, 3, с. 8); *Сердега* (НКП, с. 168), *сердега* 'нещасна людина (уживається здебільшого при згадці про кого-небудь з відтінком співчуття, жалю); *бідолаха*' (СУМ, 9, с. 129); *Скачко* (НКП, с. 170), *Скочко* (НКП, с. 171), *скочка* 'стрибунка, танцівниця' (ЕСУМ, 5, с. 261); *Тюхтій* (НКП, с. 184), *тюхтій* розм. 'про вайлувату, неповоротку людину' (СУМ, 10, с. 336); *Шахрай*, *Шахраєв* (НКП, с. 198), *шахрай* 'хитра, спритна й нечесна в своїх учинках людина' (СУМ, 11, с. 423), *Шахрайчук* (НКП, с. 198), *шахрайка* 'жін. до шахрай' (СУМ, 11, с. 423); *Шлапак* (НКП, с. 201), *шлапак* перен., зневажл. 'тюхтій, роззява (про людину)' (СУМ, 11, с. 488), серед значень прізвиська *Шлапак* у північно-західній Україні – 'у якого великі ноги', 'високого зросту і досить незграбний', 'за особливостями ходи (чоловік погано ходить)', 'який має завеликий розмір взуття', 'у якого одна нога коротша за іншу' (Аркушин, 3, с. 314); *Шукало* (НКП, с. 204), *шукати* 'намагатися знайти, виявити кого-, що-небудь (сховане, загублене, прикрите, невідоме і т. ін.)', 'добиватися, прагнути чого-небудь' (СУМ, 11, с. 558); *Шумило* (НКП, с. 204), *шуміти* 'видавати, утворювати шум', перен., розм. 'багато, голосно, збуджено говорити, жваво обговорювати що-небудь', перен., розм. 'швидко пересуватися, мчати' (СУМ, 11, с. 562); *Щедров* (НКП, с. 205), *щедрий* 'який охоче ділиться своїм майном, коштами і т. ін., не шкодує витратити що-небудь' (СУМ, 11, с. 578); *Щирий* / *Щира* (НКП, с. 205), *щирий* 'який прямо, безкорисливо, щистосердечно виражає свої почуття, думки; відвертий, правдивий', 'справжній, дійсний', 'самовідданий, старанний, завзятий' (СУМ, 11, с. 585), прізвисько *Щирий* у говірках північно-західної України має значення 'дуже добрий', 'коли йому щось давали, то довго за це дякував', 'що всім допомагає', 'що любить багато говорити', 'дуже скупий' (Аркушин, 3, с. 342) та ін.

б) Назви, що вказують на мовленнєві особливості, вади: *Бурко* (НКП, с. 36), *буркати* 'бурчати', *бур* 'вигук, що передає муркотіння, бубоніння (людини)' (ЕСУМ, 1, с. 297); *Гаркавенко*, *Гарковенко* (НКП, с. 47), *гаркавий* 'який нечітко вимовляє окремі звуки (найчастіше «р» і «л»)' (СУМ, 2, с. 31); *Голосна** (НКП, с. 52), *голосний* 'гучний, голосистий, звучний' (Грінченко, 1, с. 305); *Заїка* (НКП, с. 70), *заїка* 'людина, яка заїкається' (СУМ, 3, с. 132); *Крикун* (НКП, с. 96), *крикун* 'той, хто часто кричить; горлань', перен., зневажл. 'галасливий фразер; базіка' (СУМ, 4, с. 345), *Крикун* – прізвисько, яким у північно-західних говірках України іменовано людей, що 'голосно говорять' (Аркушин, 2, с. 100); *Мимрик* (НКП, с. 118), *мимрити* 'бурмотіти; поводити, неясно говорити', *мимра* 'той, що поводити і неясно говорить', *мимря* 'буркотун' (ЕСУМ, 3, с. 462), прізвиськом *Мимрик* названо жителя північно-західної України, 'яка любила щось говорити собі під ніс' (Аркушин, 2, с. 243); *Мовчан*, *Мовчанюк* (НКП, с. 120), *мовчан* 'мовчазна

людина' (ЕСУМ, 3, с. 493); *Шепель* (НКП, с. 199), *шепеляти*, *шепелявити* 'вимовляти свистячі звуки (с, з) як шиплячі (ш, ж)' (СУМ, 11, с. 440), *шепелявий* 'який вимовляє свистячі звуки (с, з) як шиплячі (ш, ж) (про людину)', у знач. ім. 'той, хто має таку ваду мови' (СУМ, 11, с. 439), прізвисько *Шепель* у північно-західній Україні – 'який дуже шепелявить' (Аркушин, 3, с. 299); *Шокало* (НКП, с. 202), *шокати* 'часто казати «шо»', 'шамкати' (Грінченко, 4, с. 508), у північно-західних говірках прізвиськом *Шокало* називають жителів, 'що недочували, тому часто перепитували' (Аркушин, 3, с. 323) і под.

в) Назви, що вказують на інтелект: *Дурникіна* (НКП, с. 66), *Дурнікін* (НКП, с. 66), *дурник* 'не зовсім розумна людина; людина з розумовими вадами', 'про нетямущих, недосвідчених, наївних людей – з відтінком пестливості (перев. при звертанні до малолітніх)' (СУМ, 2, с. 440), 'дурень; блазень' (Грінченко, 1, с. 457) і т. п.

У групі назв людей за їхніми внутрішніми ознаками наявні й складні: *Волкодаєва** (НКП, с. 44), *Добридень* (НКП, с. 63), *Лихотворенко* (НКП, с. 106), *Острогляд* (НКП, с. 144), *Пустовірова** (НКП, с. 156), *Самохвалова** (НКП, с. 166), *Скороход* (НКП, с. 171), *Чорнобай* (НКП, с. 196) та ін.

2.2. Прізвища житомирців «Національної книги пам'яті...», похідні від назв осіб за родом діяльності й професією

Прізвища цієї групи – це свідчення ступеня розвитку економіки країни, різних галузей народного господарства в період закріплення родових назв (Редько, 2023, с. 122). Їхньою лексичною базою слугують:

2.2.1. Назви за такою професійною діяльністю, як:

а) Обробка дерева, виготовлення речей з дерева: *Бондар*, *Бондаренко-Бойко* (НКП, с. 32), *Бандарчук* (НКП, с. 24), *бондар* 'майстер, ремісник, що виробляє діжки, бодні, дерев'яні відра і т. ін.' (СУМ, 1, с. 216); *Колесник*, *Колесников* / *Колесникова*, *Колесніков*, *Колесніков* (НКП, с. 88), *колісник* 'колісний майстер' (СУМ, 4, с. 225); *Колодійчук* (НКП, с. 88), *колодій* діал. 'колісник' (СУМ, 4, с. 228); *Плотніков* (НКП, с. 151), *плотникъ* 'тесляр' (Кровицька, 2002, с. 11); *Ситник*, *Ситнікова** (НКП, с. 169), *ситник* 'майстер, що виготовляє сита; ситар' (СУМ, 9, с. 207); *Стельмах*, *Стельмахова** (НКП, с. 176), *стельмах* 'майстер, який робить вози, сани, колеса і т. ін.', діал. 'тесляр, тесля' (СУМ, 9, с. 684); *Столяр*, *Столяренко*, *Столярчук* (НКП, с. 176), *столяр* 'робітник, фахівець, що займається обробкою (тоншою, ніж при теслярських роботах) дерева і виготовленням виробів із нього' (СУМ, 9, с. 728) і под.

б) Металообробна промисловість, ювелірна справа та зброярство: *Желєзняк* (НКП, с. 68), з-поміж значень лексеми *залізняк* у СУМ наявні

розм., заст. 'торговець залізними виробами', заст. 'ливарник' (СУМ, 3, с. 190); *Золотаренко* (НКП, с. 73), *золотар* 'те саме, що ювелір', перен., заст. 'той, хто займається очищенням вигрібних ям; асенізатор' (СУМ, 3, с. 680); *Коваль* (НКП, с. 85), *Ковалева** (НКП, с. 84), *Коваленко* (НКП, с. 84–85), *Ковалюк*, *Ковальов / Ковальова* (НКП, с. 85), *Ковальчук* (НКП, с. 85–86), *коваль* 'майстер, що куванням обробляє метал, виготовляє металеві предмети' (СУМ, 4, с. 202); *Котляр*, *Котляренко* (НКП, с. 93), *котляръ* 'той, хто робить котли, казани, речі з міді і бронзи' (Кровицька, 2002, с. 11); *Кузнєцов / Кузнєцова, Кузнєцова* (НКП, с. 98), *кузнєць* 'коваль' (Кровицька, 2002, с. 11); *Слісарчук*, *Слюсар*, *Слюсарчук* (НКП, с. 172), *слюсаръ* 'той, хто обробляє метал, виготовляє речі з металу' (Кровицька, 2002, с. 11), 'слісар, зброяр' (Білецький-Носенко, 1966, с. 333); *Токарев*, *Токарева**, *Токарчук* (НКП, с. 182), *токарь* 'той, хто обробляє метал, дерево' (Кровицька, 2002, с. 11), *токарь* 'робітник, фахівець з механічної обробки металу, дерева й інших матеріалів способом обточування на верстаті' (СУМ, 10, с. 177) та ін.

в) Оброблення вовни й шкіри, виготовлення полотна, пошиття одягу та взуття: *Гарбар* (НКП, с. 47), *гарбар* заст. 'кушнір' (СУМ, 2, с. 29); *Коберник* (НКП, с. 84), *Куберник* (НКП, с. 97), *коберникъ* 'килимник' (Тимченко, 1, с. 369); *Кожар* (НКП, с. 86), *кожаръ* 'той, хто вичиняє хутро та шиє хутрянні вироби' (Тимченко, 1, с. 370); *Кравцов*, *Кравченко*, *Кравченко-Ревуцька** (НКП, с. 94), *Кравчук* (НКП, с. 94–95), *кравець* 'фахівець із пошиття одягу' (СУМ, 4, с. 319); *Кравчик* (НКП, с. 94), *кравчикъ* 'помічник кравця' (Кровицька, 2002, с. 13), *кравчик* 'зменш.-пестл. до кравець', заст. 'учень кравця; кравецький підмайстер' (СУМ, 4, с. 319); *Кушнір*, *Кушніров / Кушнірова, Кушніров, Кушнірук* (НКП, с. 102), *кушнір* 'фахівець, що вичиняє хутро із шкури та шиє хутрянні вироби' (СУМ, 4, с. 425); *Римаренко* (НКП, с. 160), *римаръ* 'той, хто виготовляє речі зі шкіри' (Кровицька, 2002, с. 13), *римар* розм., рідко 'те саме, що *лимар*', тобто 'майстер, який виготовляє ремінну зброю' (СУМ, 4, с. 485, VII, с. 535); *Сапожник* (НКП, с. 166), *сапожникъ* 'швець' (Кровицька, 2002, с. 13); *Седельников* (НКП, с. 167), *седельникъ* 'сідляр' (Кровицька, 2002, с. 13); *Ткач*, *Ткаченко* (НКП, с. 181), *Ткачук* (НКП, с. 181–182), *ткач* 'робітник, майстер, який виготовляє тканини на ткацькому верстаті' (СУМ, 10, с. 153); *Чеботар* (НКП, с. 194), *чоботаръ* 'чоботар, швець' (Кровицька, 2002, с. 13); *Швецова** (НКП, с. 198), *Шаповал*, *Шаповалов* (НКП, с. 197), *шаповал* 'майстер, який виготовляє з вовни шапки та інші вироби способом валяння' (СУМ, 11, с. 409); *Шевцова**, *Шевченко*, *Шевчук* (НКП, с. 199), *швець* 'майстер, що шиє і лагодить взуття' (СУМ, 11, с. 429) тощо.

г) Приготування продуктів, напоїв і їх торгівля: *Бублій* (НКП, с. 35), *бублій* 'той, хто пече бублики й торгує ними' (Грінченко, 1, с. 104); *Варенко* (НКП, с. 38), *вара* 'кухарка' (ЕСУМ, 1, с. 332) (ЕСУМ, 1, с. 332); *Винокур* (НКП,

с. 42), *винокур* заст. 'той, хто виготовляв горілку і спирт; винник' (СУМ, 1, с. 441); *Калашиников* (НКП, с. 77), *Колошник* (НКП, с. 89), *калашник* 'пекар' (ЕСУМ, 2, с. 348); *Кухор* (НКП, с. 101), *Кухарчук* (НКП, с. 101), *кухар* 'те саме, що *куховар*', тобто 'робітник, що готує їжу' (СУМ, 4, с. 420); *Кухта* (НКП, с. 101), *кухта* діал. 'кухарчук' (СУМ, 4, с. 421); *Мелник* (НКП, с. 116), *Мельник* (НКП, с. 116–117), *Мелников* (НКП, с. 116), *Мельникова**, *Мельниченко*, *Мельничук*, *Мельничукова**, *Мельнік*, *Мельніченко* (НКП, с. 117), *мельник* 'власник млина або той, хто працює в млині; мірошник' (СУМ, 4, с. 671); *Олейник*, *Олейнік* (НКП, с. 141), *Олійник* (НКП, с. 142), *олійник* заст. 'той, хто виготовляє або продає олію; власник олійниці' (СУМ, 5, с. 689); *Солодовник* (НКП, с. 174), *солодовник* 'той, хто виготовляє солод' (Грінченко, 4, с. 166), 'те саме, що *пивовар*' (СУМ, 9, с. 448); *Табачник* (НКП, с. 178), *табачникъ* 'той, хто виготовляє тютюн' (Кровицька, 2002, с. 14), *табачник* 'той, хто нюхає табаку, виготовляє або продає її' (Грінченко, 4, с. 241), заст. 'той, хто нюхає табаку' (СУМ, 10, с. 8); *Тютюннікова** (НКП, с. 184), *тютюнникъ* 'той, хто готує тютюн для продажу' (Кровицька, 2002, с. 14), *тютюнник* 'той, хто вирощує тютюн', 'робітник тютюнової промисловості', заст. 'торговець тютюном' (СУМ, 10, с. 335–336); *Шинкаренко*, *Шикарук* (НКП, с. 200), *шинкар* 'власник шинку або продавець у ньому' (СУМ, 11, с. 453) і под.

г) Тваринництво, бджільництво, городництво, лісівництво, рибальство, мисливство: *Гаєвник* (НКП, с. 46), *гаєвникъ* 'гайовий' (Кровицька, 2002, с. 15); *Гайдай* (НКП, с. 46), *гайдай* діал. 'те саме, що *гайдар*', тобто діал. 'вівчар' (СУМ, 2, с. 16); *Козаревич* (НКП, с. 87), *козар* рідко 'пастух кіз' (СУМ, 4, с. 210); *Овчаров*, *Овчарук* (НКП, с. 141), *овчаръ* 'вівчар' (Кровицька, 2002, с. 14); *Пастушенко* (НКП, с. 147); *Чередник*, *Череднік*, *Чередніченко* (НКП, с. 195), *чередник* 'людина, яка пасе череду; пастух' (СУМ, 11, с. 304); *Бортник* (НКП, с. 33), *бортник* заст. 'той, хто займається бортництвом' (СУМ, 1, с. 221); *Пасечник*, *Пасишник* (НКП, с. 146), *Пасічник* (НКП, с. 147), *пасічник* 'той, хто розводить бджіл, працює на пасіці; бджоляр' (СУМ, 6, с. 86); *Огородник*, *Огороднік*, *Огороднікова** (НКП, с. 141), *огородникъ* 'городник' (Кровицька, 2002, с. 15); *Рибак*, *Рибакевич*, *Рibaкова**, *Рибачек*, *Рибаченко*, *Рибачок* (НКП, с. 160); *Стрельцова**, *Стрельченко*, *Стрельчик*, *Стрільцов* (НКП, с. 177), *стрілець* 'стрілок, мисливець' (Грінченко, 4, с. 216), 'той, хто стріляє, хто вміє стріляти' (СУМ, 9, с. 774) та ін.

д) Мистецтво, освіта: *Бас*, *Басюк* (НКП, с. 25), *бас* 'низький чоловічий голос; співець з таким голосом' (СУМ, 1, с. 108); *Дишкант* (НКП, с. 62), *дишкант* 'дискант' (Грінченко, 1, с. 386), *дискант* 'високий дитячий голос (хлопчиків)', 'співак з таким голосом' (СУМ, 2, с. 283); *Дудник*, *Дуднік* (НКП, с. 66), *дудник* = *дударик* = *дудар* 'майстер, що робить дудки', 'той, хто грає на дудці, сопілці' (СУМ, 2, с. 431–432); *Кобзар* (НКП, с. 84), *кобзар*

‘український народний співець, що супроводить свій спів грою на кобзі’ (СУМ, 4, с. 200); *Коновальчук* (НКП, с. 89), *коновал* заст. ‘той, хто, не маючи ветеринарної освіти, займався каструванням і лікуванням коней’, перен., зневажл. ‘поганий лікар; неук у медицині’ (СУМ, 4, с. 261); *Малярчук* (НКП, с. 113), *маляр* ‘той, хто займається малярством; художник’, ‘робітник, що займається фарбуванням будов, стін приміщень і т. ін.’ (СУМ, 4, с. 613); *Музика*, *Музиченко*, *Музичук* (НКП, с. 122), *Школка-Музиченко* (НКП, с. 201), *музика* ‘те саме, що музикант’ (СУМ, 4, с. 823); *Писаренко*, *Писарчук* (НКП, с. 150), *писар* заст. ‘людина, що професійно займалася переписуванням паперів; писець’ (СУМ, 6, с. 360); *Співак* (НКП, с. 175); *Танцюра* (НКП, с. 178), *танцюра* розм., заст. ‘танцюрист, танцюристка’ (СУМ, 10, с. 36) і под.

е) Будівельна справа та керамічне виробництво: *Гончар*, *Гончаренко*, *Гончаров* / *Гончарова* (НКП, с. 52), *Гончарук* (НКП, с. 52–53), *гончар* ‘майстер, який виготовляє посуд та інші вироби з глини’ (СУМ, 2, с. 124); *Муляр*, *Мулярець* (НКП, с. 122), *муляр* ‘фахівець, майстер мурування’ (СУМ, 4, с. 825), у словнику Б. Д. Грінченка, крім указанного значення, *муляр* ‘= маляр’ (Грінченко, 2, с. 454) і т. ін.

є) Виробництво речовин та сировини: *Будніченко* (НКП, с. 35), *будник* ‘робітник на поташному заводі, на буді’ (СУМ, 1, с. 248); *Дехтеренко*, *Дехтярова** (НКП, с. 61), *дігтяр* ‘той, хто виготовляє або продає дьоготь’ (СУМ, 2, с. 298), ‘дігтярник’ (Грінченко, 1, с. 388) та ін.

ж) Транспорт: *Кучер*, *Кучеренко*, *Кучеров*, *Кучерук* (НКП, с. 101), *кучер* розм. ‘те саме, що візник’ (СУМ, 4, с. 422); *Фурман* (НКП, с. 189), *фурман* заст. ‘візник’, тобто ‘людина, яка править кінним екіпажем, найчастіше найманим; фурман’ (СУМ, 10, с. 655, 1, с. 668) і под.

2.2.2. Назви, пов’язані з іншими діями та вчинками

Будніченко (НКП, с. 35), *будник* діал. ‘сторож, будочник’ (СУМ, 1, с. 248); *Грабарчук* (НКП, с. 55), *грабар* ‘робітник на земляних роботах; землекоп’, омонім ‘гробокопач’ (СУМ, 2, с. 150); *Копач* (НКП, с. 90), *копач* ‘робітник, що копає землю; землекоп’ (СУМ, 4, с. 280), *копачь* ‘той, хто копає землю, могилу’ (Кровицька, 2002, с. 20); *Стороженко*, *Сторожук* (НКП, с. 177), *сторож* ‘особа, яка охороняє кого-, що-небудь’ (СУМ, 9, с. 734) і под.

2.3. Прізвища житомирців «Національної книги пам’яті...», похідні від назв осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем

У складі таких прізвищ лежать назви, безпосередньо пов’язані із життям суспільства, а також з обслуговуванням різних ланок суспільного життя.

2.3.1. Назви осіб за певним соціально-економічним становищем

*Богатир*ов (НКП, с. 30), *багатир* розм. ‘те саме, що багач’ (СУМ, 1, с. 79), у «Словнику прізвиськ північно-західної України» Г. Л. Аркушина *Богатир* означає ‘який має великий статок’, ‘у повоєнні роки його сім’я була найбагатшою в селі’ (Аркушин, 1, с. 122); *Галайда* (НКП, с. 46), *галайда* діал. ‘бродяга’ (СУМ, 2, с. 18); *Голота* (НКП, с. 52), *голо́та* ‘збірн. до голяк’ (СУМ, 2, с. 117), ‘голь, бідняки’ (Грінченко, 1, с. 305); *Голяка*, *Голяченко* (НКП, с. 52), *голяк* розм. ‘людина без одягу’, заст. ‘убога людина; злидар’ (СУМ, 2, с. 120); *Діденко*, *Ді́дік*, *Ді́док* (НКП, с. 62), *ді́д*, *ді́док* ‘жебрак’ (ЕСУМ, 2, с. 86); *Мохнач* (НКП, с. 122), *мохнач* ‘багатій’, очевидно, похідне від *мохна* ‘калитка, сумка’, фонетичного варіанта форми *мошна* з тим самим значенням (ЕСУМ, 3, с. 525); *Царюк* (НКП, с. 193), одне зі значень лексеми *цар* перен., розм. ‘повновладний господар над ким-, чим-небудь; розпорядник’ (СУМ, 11, с. 180) та ін.

2.3.2. Назви осіб, пов’язані з військовою справою

Гайдученко, *Гайдучик* (НКП, с. 46), одне зі значень лексеми *гайдук* – ‘солдат придворної охорони’ (СУМ, 2, с. 16); *Гетман* (НКП, с. 49), *гетьман* ‘у XVI ст. – виборний ватажок козацького війська Запорізької Січі, з XVII ст. до 1764 р. – начальник козацького війська та верховний правитель України’, ‘головнокомандувач збройними силами Польсько-Литовської держави в XVI-XVIII ст.’ (СУМ, 2, с. 58); *Козак* (НКП, с. 86-87), *Козакевич*, *Козаченко*, *Козачук* (НКП, с. 87), *козак* ‘воїн, лицар’ (Грінченко, 2, с. 264); *Кошовий* (НКП, с. 94), *кошовий* у зн. ім. ‘вождь, отаман козаків на Запорізькій Січі’ (СУМ, 4, с. 317); *Полковников* (НКП, с. 152), *полковник* ‘офіцерське звання або чин в армії на ранг нижчий від генерал-майора’, заст. ‘командир полку’ (СУМ, 7, с. 86), ‘полковник, командир полку в одному чи обох значеннях’ (Грінченко, 3, с. 285); *Пушкарьов* / *Пушкарьова* (НКП, с. 156), *пушка́р* іст. ‘майстер, який виготовляв і обслуговував гармати; гармаш’, заст., розм. ‘артилерист, гарматник’ (СУМ, 8, с. 412); *Сотнік* (НКП, с. 174), 3-поміж значень слова *сотник* – ‘в Україні в XVI-XVIII ст. – особа, яка очолювала сотню, обиралася спочатку козаками, а згодом призначалася гетьманом або царем’, ‘те саме, що сотенний’ (СУМ, 9, с. 472) і под.

2.3.3. Назви осіб пов’язані з релігією та церковним життям

Діаконов (НКП, с. 62), *дия́кон* церк. ‘помічник священика у відправі церковної служби; нижчий духовний чин’ (СУМ, 2, с. 293); *Дяк* (НКП, с. 66), *Дячук* (НКП, с. 67), *дяк* ‘служитель православної церкви, що допомагає священику під час богослужіння; псаломщик’ (СУМ, 2, с. 450); *Паламарчук* (НКП, с. 145-146), *паламар* ‘служитель православної церкви, що допомагає священику під час

богослужіння; дячок, псаломщик, причетник' (СУМ, 6, с. 20), *паламарчук* 'син паламаря' (ЕСУМ, 4, с. 259), *Пономарев*, *Пономарьов*, *Пономаренко* (НКП, с. 153), церковнослов'янські *парамонарь*, *пономарь* запозичено із середньогрецької мови в давньоруську – *пономарь*, 'паламар' (ЕСУМ, 4, с. 259); *Попадюк* (НКП, с. 153), *попадя* 'дружина попа' (СУМ, 7, с. 181); *Попов* / *Попова* (НКП, с. 154), *пiп* розм. 'духовне звання у православній церкві, середнє між єпископом і дияконом' (СУМ, 6, с. 538); *Поповiч* (НКП, с. 154), *попович* 'син попа; хлопець, чоловік попівського роду' (ЕСУМ, 4, с. 410); *Титаренко*, *Титарчук* (НКП, с. 181), *титар* 'церковний староста' (СУМ, 10, с. 128) і т. ін.

2.3.4. Назви осіб, пов'язані з адміністративно-державним управлінням, службовою діяльністю

Комісарчук (НКП, с. 89), одне зі значень лексеми *комісар* – 'посадова особа, наділена урядом особливими повноваженнями' (СУМ, 4, с. 246); *Осаволук* (НКП, с. 143), *осавул* 'виборна службова особа, що обіймала одну з адміністративно-військових посад на Україні в XVII–XVIII ст.', рідко 'те саме, що *осавула*', тобто 'приказчик у панському маєтку' (СУМ, 5, с. 751) і т. ін.

2.4. Прізвища житомирців «Національної книги пам'яті...», похідні від назв осіб за національною і територіальною ознаками

Відіменні українські прізвища становлять «дуже помітну й кількісно значну групу. ... Друге основне джерело виникнення родових прізвищ – це топоніми як назви місця, звідки походив або де раніше проживав основоположник роду. Особливо в таких випадках, коли людина не була місцева, усіх цікавило, крім її імені, питання, звідки вона прибула, звідки походить» (Редько, 2023, с. 56, 78).

2.4.1. Назви осіб за етнічною ознакою

Білорусов (НКП, с. 29); *Волошин*, *Волошіна** (НКП, с. 44), *волошин* заст. 'волох' (СУМ, 1, с. 734); *Волошкевич*, *Волощук* (НКП, с. 44), *волохи* мн. (одн. *волох*, ч.; *волошка*, ж.) 'загальна назва середньовічного населення Придунайських князівств і Трансільванії, з якого в другій половині XIX ст. сформувалися румунська та молдавська нації' (СУМ, 1, с. 733); *Греков* (НКП, с. 55), *греки* мн. (одн. *грек*, ч.) 'народ, що становить основне населення Греції' (СУМ, 2, с. 164); *Літвин*, *Літвін* (НКП, с. 107), *Литвина**, *Литвинчук* (НКП, с. 106), *Літвинова**, *Літвинчук*, *Літвінчук* (НКП, с. 107), *литвини* мн. (одн. *литвин*, ч.; *литвинка*, ж.), заст. 'литовці', 'поліщуки' (СУМ, 4, с. 494); *Литовченко* (НКП, с. 106), *литовці* мн. (одн. *литовець*, ч., *литовка*, ж.) 'народ, що становить основне населення Литви' (ВТССУМ, с. 615); *Мазур*, *Мазорук* (НКП, с. 110), *Мазуренко* (НКП, с. 110–111), *Мозуренко* (НКП, с. 121), *мазури* мн. (одн. *мазур*, ч.; *мазурка*, ж.) 'велика етнічна група поляків, що

живе на північному сході Польщі й говорить одним із діалектів польської мови' (СУМ, 4, с. 496); *Молдаван* (НКП, с. 121), *молдаван* 'молдаванин' (Грінченко, 2, с. 440); *Москвін* (НКП, с. 122), *москва* = *москаль* (Грінченко, 2, с. 447); *Москаленко*, *Москалюк*, *Москальов* (НКП, с. 121), *москаль* 'росіянин' (Грінченко, 2, с. 447); *Немцева** (НКП, с. 138), *Немчинов* (НКП, с. 138), *Німченко* (НКП, с. 139), *німець* мн. (одн. *німець*, ч.; *німкенья*, *німка*, ж.) 'основне населення Німеччини; люди, які належать до німецької національності' (СУМ, 5, с. 425); *Немчик* (НКП, с. 138), *німчик* зневажл. 'те саме, що *німець*' (СУМ, 5, с. 425); *Поляков* / *Полякова* (НКП, с. 153), *поляки* мн. (одн. *поляк*, ч.) 'народ, що становить основне населення Польщі' (СУМ, 7, с. 107); *Прус* (НКП, с. 156), *прус* заст. 'пруссак' (СУМ, 8, с. 362); *Татарчук* (НКП, с. 179), *татар* 'татарин' (Грінченко, 4, с. 249), *татари* мн. (одн. *татарин*, рідко *татар*, ч.; *татарка*, ж.) іст. 'назва різних тюркських, монгольських та ін. племен, які в XIII–XV ст. об'єдналися в єдину державу – Золоту Орду – й нападали на Київську Русь, а пізніше – на Україну, Росію та ін.' (СУМ, 10, с. 42); *Туркевич*, *Турченко* (НКП, с. 184), *турки* мн. (одн. *турок*, ч.) 'народ, що становить основне населення Туреччини' (СУМ, 10, с. 327); *Українець* (НКП, с. 185); *Угрінович* (НКП, с. 185), *угрин* 'угорець' (Грінченко, 4, с. 316); *Циганкова** (НКП, с. 193), *цигани* мн. (одн. *циган*, ч.; *циганка*, ж.) 'народність індійського походження, що живе невеликими групами майже в усіх країнах світу; особи, які належать до цієї народності' (СУМ, 11, с. 208); *Чех* (НКП, с. 196), *Чешко* (НКП, с. 196), *чехи*, мн. (одн. *чех*, ч.; *чешка*, ч.) 'народ, що належить до групи західних слов'ян і становить основне населення Чехії' (ВТССУМ, с. 1600); *Швед* (НКП, с. 198), *шведи* мн. (одн. *швед*, ч.) 'народ скандинавської групи, що становить основне населення' (СУМ, 11, с. 427) та ін.

2.4.2. Назви осіб за територіальною (топографічною) ознакою

а) Назви людей за місцем походження або проживання: *Березовський* (НКП, с. 28), *Білошицький* (НКП, с. 30), *Виговський* / *Виговська* (НКП, с. 41), *Волинець*, *Волинський* (НКП, с. 44), *Вороновський* / *Вороновська* (НКП, с. 45) *Грабовський* / *Грабовська* (НКП, с. 55), *Дидковський* / *Дидковська*, *Дідковський* (НКП, с. 62), *Забродський* / *Забродська*, *Заброцький* / *Заброцька* (НКП, с. 70), *Заліська** (НКП, с. 70), *Зарицький* (НКП, с. 71), *Заруцький* / *Заруцька* (НКП, с. 71), *Каменобродська** (НКП, с. 78), *Кобелінський*, *Кобилінський* (с. 84), *Коростишівський* (НКП, с. 91), *Куликивська**, *Куликівський* / *Куликівська*, *Куликовська** (НКП, с. 99), *Лебединець* (НКП, с. 103), *Лиманець* (НКП, с. 105), *Лісовський* / *Лісовська* (НКП, с. 107), *Лужанський* (НКП, с. 109), *Любарець* (НКП, с. 110), *Мошенець* (НКП, с. 122), *Новосельський* (НКП, с. 140), *Островський* / *Островська* (НКП, с. 144), *Поліщук* (НКП, с. 152), *Поляновський*

(НКП, с. 153), *Розвадовський* (НКП, с. 161), *Рудосельська** (НКП, с. 164), *Сичевський* (НКП, с. 170), *Скуратовський / Скуратовська* (НКП, с. 171), *Сокальський* (НКП, с. 173), *Томашевська** (НКП, с. 182), *Трилеский* (НКП, с. 183), *Ходаківський* (НКП, с. 190), *Цибульський* (НКП, с. 193), *Черяховський* (НКП, с. 196), *Чудновський* (НКП, с. 197), *Шуляківський, Шуляковський* (НКП, с. 204), *Щепановський* (НКП, с. 205), *Ясинська*, Ясінський / Ясінська* (НКП, с. 208), а також: *Заболотний, Завальнюк, Заворотная*, Залужний* (НКП, с. 70), *Затолочний* (НКП, с. 71), *Лісовий* (НКП, с. 107), *Наконечний* (НКП, с. 123), *Піддубний* (НКП, с. 150), *Подгорнюк* (НКП, с. 151), *Полевий, Полевой* (НКП, с. 152), *Польовий* (НКП, с. 153), *Слабоденюк* (НКП, с. 171), *Слободенюк, Слободян* (НКП, с. 172), *слободянин* ‘те саме, що *слобожанин*’, тобто ‘житель слободи’ (СУМ 9, с. 365) та ін.

б) Назви людей за особливостями їхньої появи в населеному пункті: *Новак* (НКП, с. 139), *новак* ‘людина, яка недавно вступила куди-небудь, поселилась десь і т. ін.’ (СУМ 5, с. 432); *Новіков / Новікова* (НКП, с. 140), *новик* = *новак* (Грінченко, 2, с. 568); *Новосад, Новосадов* (НКП, с. 140); *Осадчий / Осадча, Осадчук* (НКП, с. 143), *осадчий* заст. ‘перший поселенець; засновник населеного пункту’ (СУМ 5, с. 753); *Приходько* (НКП, с. 155), *прихідько*, рідко *приходько* розм. ‘те саме, що *прихідець*’ тобто розм. ‘той, хто прийшов, приїхав звідки-небудь’, ‘прийшла, немісцева людина’ (СУМ, 8, с. 90, 83) і под.

2.5. Прізвища житомирців «Національної книги пам’яті...», похідні від назв осіб за сімейними й родинними стосунками, свояцтвом

О. В. Кровицька зазначає, що «лексико-семантична група назв осіб за сімейними й родинними стосунками чи не найтісніше пов’язана з індоєвропейською та праслов’янською мовами. Вона утворює майже замкнену мікросистему з невеликою кількістю членів і є однією з найдавніших лексичних груп, що обслуговують буття людини» (Кровицька, 2002, с. 50). Серед досліджуваних прізвищ до цього типу зараховано: *Вдовенко*, (НКП, с. 40), *вдовенко* ‘син удови’ (СУМ, 1, с. 312), *Вдовиченко, Вдовченко* (НКП, с. 40), *вдовіти / удовіти* ‘жити вдовою або вдівцем’ (СУМ, 1, с. 312), *вдова* ‘жінка, яка після смерті чоловіка не одружилася вдруге’ (СУМ, 1, с. 312); *Дядик* (НКП, с. 66), *дядик* ‘батько’ (ЕСУМ, 2, с. 153); *Дзядевич* (НКП, с. 62), укр. *дядько, дядьо*, бр. *дзядзька*, п. *dziadzia, dziadzio, dziadko* ‘дядько’ (з бр. і укр.) (ЕСУМ 2, с. 153); *Діденко, Дідік* (НКП, с. 62), *дід* ‘батько матері або батька’ (ЕСУМ, 2, с. 86); *Примак* (НКП, с. 155), *приймак* ‘чоловік, прийнятий у дім дружини’, ‘хлопець, який живе і виховується в чужій родині; прийомний син’ (СУМ, 7, с. 632) та ін.

3. Висновки

Отже, в аналізованому антропоніміконі м. Житомира «Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Житомирська область» поширені прізвища, утворені від назв осіб за зовнішніми ознаками й внутрішніми властивостями (*Мимрик, Патла, Сердега, Худяков*), за родом діяльності та професією (*Бублій, Железняк, Колодійчук, Шаповал*), а також за національною і територіальною ознаками (*Коростишівський, Молдаван, Піддубний*). Менше антропонімів, похідних від назв осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем (*Голяченко, Кошовий, Паламарчук*), і найменше прізвищ утворено від назв осіб за сімейними й родинними стосунками, свояцтвом (*Вдовенко, Дядик, Примах*). Подальше вивчення прізвищ Житомирщини дасть змогу виявити їхні словотвірні особливості.

Література

1. Білецький-Носенко Павло 1966. *Словник української мови* / упоряд. В. В. Німчук; відп. ред. К. К. Цілуйко. Київ: Наукова думка.
2. Будько Іванна 2023. Лексична база прізвищ Брусилівщини (на матеріалі «Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні»). В: *Мовні виміри світу: матеріали III Міжнародної науково-практичної студентсько-учнівської конференції (20 квітня 2023 р., м. Житомир)*. Житомир, с. 13–15. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/36853/1/movni-vymiry.pdf>
3. Кровицька Ольга 2002. *Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVIII ст. Семантика і словотвір*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
4. Махорін Геннадій – Копійченко Лариса – Тіміряєв Євген 2008. *Голодомор 1932–1933 рр. на Житомирщині. Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Житомирська область* / редкол.: М. А. Черненко (голова) та ін. Житомир: «Полісся».
5. Редько Юліан 2023. *Сучасні українські прізвища (походження, словотвір, поширення)*. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка.
6. Худаш Михайло 1977. *З історії української антропонімії*. Київ: Наукова думка.
7. Чучка Павло 2005. *Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник*. Львів: Світ.
8. Чучка Павло 2011. *Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник*. Ужгород: Ліра.
9. Ящук Леся 2008. *Антропонімія Житомирщини XVI–XVII ст.: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук*. Житомир.
10. Ящук Леся 2024а. Прізвища Житомира, похідні від імен (на матеріалі «Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні»). В: *Mytnik, Ireny red. Onim w paradygmatach językoznawczych. Onim y*

- мовознавчих парадигмах. Warszawa–Siedlce: Wydawnictwo WN IkiRBL, с. 153–173. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/41878/>
11. Ящук Леся 2024б. Прізвища Житомирщини із суфіксами -ук, -'ук, -чук (на матеріалі «Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні»). *Студії з ономастики та етимології 2023–2024*. Київ, с. 198–212. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/40728>
 12. Ящук Леся – Титаренко Валентина 2022. Лексична база прізвищ Житомирщини (на матеріалі «Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні»). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки* 97/2: с. 198–210. [https://doi.org/10.35433/philology.2\(97\).2022.198-210](https://doi.org/10.35433/philology.2(97).2022.198-210)
 13. Ящук Леся – Титаренко Валентина 2023. Прізвища Чуднівщини, похідні від імен (на матеріалі «Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні»). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія* 50/2: с. 515–523. [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2023.2.\(50\).515-523](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2023.2.(50).515-523)

Умовні скорочення джерел

1. **Аркушин** – Аркушин Григорій 2009. *Словник прізвищ північно-західної України: у 3-х т.* Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Т. 1–3.
2. **ВТССУМ** – *Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.)* / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ–Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005.
3. **Грінченко** – *Словарь української мови Бориса Грінченка: у 4 т.* / упоряд., з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. [Репр. відтворення вид. 1907–1909 рр.]. Київ: Вид-во «Довіра» – УНВЦ «Рідна мова», 1997. Т. 1–4.
4. **ЕСУМ** – *Етимологічний словник української мови: у 7 т.* / за ред. О. С. Мельничука. Київ: Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.
5. **НКП** – *Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Житомирська область* / редкол.: М. А. Черненко (голова) та ін. Житомир: «Полісся», 2008.
6. **СУМ** – *Словник української мови: в 11 т.* / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. 1–11.
7. **Тимченко** – Тимченко Євген 2002. *Матеріали до словника писемної та книжної мови української мови XV–XVIII ст.* / упоряд. В. В. Німчук, Г. І. Лиса; відп. ред. В. В. Німчук. Київ–Нью-Йорк. Т. 1: А–Н.

References

1. Biletskyi-Nosenko, Pavlo 1966. *Slovyuk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian Language] / uporiad. V. V. Nimchuk; vidp. red. K. K. Tsiuiko. Kyiv: Naukova dumka. (In Ukrainian)

2. Budko, Ivanna 2023. Leksychna baza prizvyshch Brusylivshchyny (na materiali «Natsionalnoi knyhy pamiati zhertv holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini») [The lexical base of surnames in the Brusyliv Region (based on “The National Book of Remembrance of the Victims of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine”)]. In: *Movni vymiry svitu: materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi studentsko-uchnivskoi konferentsii (20 kvitnia 2023 r., m. Zhytomyr)*. Zhytomyr, s. 13–15. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/36853/1/movni-vymiry.pdf> (In Ukrainian)
3. Krovyska, Olha 2002. *Nazvy osib v ukrainskii movnii tradytsii XVI–XVIII st. Semantyka i slovotvir* [Personal Names in the Ukrainian Linguistic Tradition of the 16th–18th Centuries: Semantics and Word Formation]. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. (In Ukrainian)
4. Makhorin, Hennadii – Kopiichenko, Larysa – Timiriaiev, Yevhen 2008. *Holodomor 1932–1933 rr. na Zhytomyrshchyni. Natsionalna knyha pamiati zhertv holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini. Zhytomyrska oblast* [The Holodomor of 1932–1933 in the Zhytomyr Region. The National Book of Remembrance of the Victims of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine. Zhytomyr Region] / M. A. Chernenko et al. eds. Zhytomyr: «Polissia». (In Ukrainian)
5. Redko, Yulian 2023. *Suchasni ukrainski prizvyshcha (pokhodzhennia, slovotvir, poshyrennia)* [Contemporary Ukrainian Surnames (Origin, Word Formation, Distribution)]. Lviv: LNU im. Ivana Franka. (In Ukrainian)
6. Khudash, Mykhailo 1977. *Z istorii ukrainskoi antroponimii* [From the History of Ukrainian Anthroponymy]. Kyiv: Naukova dumka. (In Ukrainian)
7. Chuchka, Pavlo 2005. *Prizvyshcha zakarpatskykh ukraintsv: istoryko-etymolohichnyi slovnyk* [Surnames of Transcarpathian Ukrainians: A Historical and Etymological Dictionary]. Lviv: Svit. (In Ukrainian)
8. Chuchka, Pavlo 2011. *Slovianski osobovi imena ukraintsv: istoryko-etymolohichnyi slovnyk* [Slavic Personal Names of Ukrainians: A Historical and Etymological Dictionary]. Uzhhorod: Lira. (In Ukrainian)
9. Yashchuk, Lesia 2008. *Antroponimiia Zhytomyrshchyny XVI–XVII st.: dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata filolohichnykh nauk* [Anthroponymy of the Zhytomyr Region in the 16th–18th Centuries: Dissertation for the Degree of Candidate of Philological Sciences]. Zhytomyr. (In Ukrainian)
10. Yashchuk, Lesia 2024a. *Prizvyshcha Zhytomyra, pokhidni vid imen (na materialy «Natsionalnoi knyhy pamiati zhertv holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini»)* [Surnames of Zhytomyr Derived from Personal Names (Based on “The National Book of Remembrance of the Victims of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine”)]. In: Mytnik, Ireny ed. *Onim w paradygmatach językoznawczych. Onim u movoznavchkykh paradyhmakh*. Warszawa–Siedlce: Wydawnictwo WN IKiRBL, s. 153–173. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/41878/> (In Ukrainian)
11. Yashchuk, Lesia 2024b. *Prizvyshcha Zhytomyrshchyny iz sufiksamy -uk, -'uk, -chuk (na materialy «Natsionalnoi knyhy pamiati zhertv holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini»)* [Surnames of the Zhytomyr Region with the Suffixes -uk, -'uk, -chuk (Based on “The National Book of Remembrance of the Victims of the Holodomor

- of 1932–1933 in Ukraine”]. *Studii z onomastyky ta etymolohii 2023–2024*. Kyiv, s. 198–212. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/40728> (In Ukrainian)
12. Yashchuk, Lesia – Tytarenko, Valentyna 2022. *Leksychna baza prizvyshch Zhytomyrshchyny (na materialii «Natsionalnoi knyhy pamiati zhertv holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini»)* [The Lexical Base of Surnames in the Zhytomyr Region (Based on “The National Book of Remembrance of the Victims of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine”)]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filolohichni nauky* 97/2: s. 198–210. [https://doi.org/10.35433/philology.2\(97\).2022.198-210](https://doi.org/10.35433/philology.2(97).2022.198-210) (In Ukrainian)
 13. Yashchuk, Lesia – Tytarenko, Valentyna 2023. *Prizvyshcha Chudnivshchyny, pokhidni vid imen (na materialii «Natsionalnoi knyhy pamiati zhertv holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini»)* [Surnames of the Chudniv Region Derived from Personal Names (Based on “The National Book of Remembrance of the Victims of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine”)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia* 50/2: s. 515–523. [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2023.2.\(50\).515-523](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2023.2.(50).515-523) (In Ukrainian)

Abbreviations of Sources

1. **Arkushyn** – Arkushyn, Hryhorii 2009. *Slovnyk prizvysk pivnichno-zakhidnoi Ukrainy: u 3-kh t* [Dictionary of Nicknames of Northwestern Ukraine: in 3 Volumes]. Lutsk: RVV «Vezha» Volynskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky. T. 1–3. (In Ukrainian)
2. **VTSSUM** – *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.)* [Comprehensive Explanatory Dictionary of Modern Ukrainian (with additions and supplements)] / edited by V. T. Busel. Kyiv–Irpın: VTF «Perun», 2005. (In Ukrainian)
3. **Hrinchenko** – *Slovar ukrainskoi movy Borysa Hrinchenka: u 4 t.* [Dictionary of the Ukrainian Language by Borys Hrinchenko: in 4 Volumes] / compiled with the addition of his own material by B. Hrinchenko [Repr. vidtvorennia vyd. 1907–1909 rr.]. Kyiv: Vyd-vo «Dovira» – UNVTs «Ridna mova», 1997. T. 1–4. (In Ukrainian)
4. **ESUM** – *Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy: u 7 t.* [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language: in 7 Volumes] / edited by O. S. Melnychuk. Kyiv: Naukova dumka, 1982–2012. T. 1–6. (In Ukrainian)
5. **NKP** – *Natsionalna knyha pamiati zhertv holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini. Zhytomyrska oblast* [National Book of Remembrance of the Victims of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine. Zhytomyr Region] / edited by M. A. Chernenko et al. Zhytomyr : «Polissia», 2008. (In Ukrainian)
6. **SUM** – *Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t.* [Dictionary of the Ukrainian Language: in 11 Volumes] / ed. by I. K. Bilodida. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980. T. 1–11. (In Ukrainian)
7. **Tymchenko** – Tymchenko, Yevhen 2002. *Materialy do slovnyka pysemnoi ta knyzhnoi movy ukrainskoi movy XV–XVIII st.* [Materials for a Dictionary of the Written and Bookish Language of the Ukrainian Language of the 15th–18th Centuries] / compiled by V. V. Nimchuk, H. I. Lysa; edited by V. V. Nimchuk. Kyiv–Niu-York. T. 1: A–N. (In Ukrainian)

Список інших умовних скорочень

бр. – білоруський, білоруська мова
діал. – діалектне слово
ж. – жіночий рід
заст. – застаріле слово
збірн. – збірне слово
зменш. – зменшений, зменшувальний
зменш.-пестл. – зменшено-пестливий
зневажл. – зневажливе слово, вираз
ім. – іменник
іст. – історія
мн. – множина
одн. – однина
п. – польський, польська мова
перев. – переважно
перен. – переносно, переносне значення
псл. – праслов'янський
розм. – розмовне слово, вираз
укр. – український, українська мова
чол. – чоловічий рід

Прізвища жителів Житомира «Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні», похідні від особових апелятивів

Ящук Леся, кандидат філологічних наук, доцент. Житомирський державний університет імені Івана Франка, кафедра української мови та методики її навчання, доцент. lesjajashhuk@ukr.net, ORCID: 0000-0003-4314-0807.

Українські прізвища як наймолодший клас антропонімів досліджували Б. Б. Близнюк, Г. Є. Бучко, Л. О. Кравченко, С. Є. Панцьо, Ю. К. Редько, М. Л. Худаш, П. П. Чучка та інші науковці. У пропонованій статті схарактеризовано твірні основи прізвищ житомирців «Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні», утворених від особових назв: за зовнішніми ознаками й внутрішніми властивостями; за родом діяльності та професією; за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем; за національною і територіальною ознаками; за сімейними й родинними стосунками, свояцтвом. В аналізованому антропоніміконі переважають прізвища, похідні від особових назв за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями, за родом діяльності й професією, а також за національною і територіальною ознаками. Серед особових апелятивів за фізичним / фізіологічним станом найбільш широко представлені назви, що характеризують людину за особливостями шкіри, волоссяного покриву (*Патла, Рудий, Сивак*), указують на її фізичні недоліки (*Головань, Жмурчук, Куцюруб*), зріст, повноту чи фізичну силу (*Гладун, Маленький, Худяков*). У складі

прізвищ, мотивованих назвами осіб за їхніми внутрішніми рисами, поширені: а) назви, що вказують на вдачу, характер, поведінку людини (*Болкун, Круть, Сердега*); б) назви, що вказують на мовленнєві особливості, вади (*Крикун, Мимрик, Шокало*). Значна кількість прізвищ, які походять від назв осіб за професійною діяльністю, пов'язаною з обробкою дерева, виготовленням речей з нього (*Колодійчук, Плотников, Столяр*), металообробною промисловістю, ювелірною справою та зброярством (*Желєзняк, Золотаренко, Слісарчук*), оброблянням вовни й шкіри, виготовленням полотна, пошиттям одягу та взуття (*Кожар, Кравченко, Шаповал*), приготуванням продуктів, напоїв і їх торгівлею (*Бублій, Кухта, Шикарук*), мистецтвом та освітою (*Дудник, Коновальчук, Танцура*) тощо. Назви людей за етнічною ознакою відображені в складі прізвищ *Волошин, Греков, Молдаван, Угрінович, Чешко* і под.; за їхньою територіальною (топографічною) ознакою – в антропонімах *Виговський, Залужний, Коростишівський, Новосад, Піддубний* та багатьох інших. Кількісно менша група прізвищ Твірною базою прізвищ, похідних від назв осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем, слугують назви людей за певним соціально-економічним становищем (*Галайда, Голяченко, Мохнач*), а також особові апелятиви, які пов'язані з військовою справою (*Гайдученко, Кошовий, Сотнік*), релігією та церковним життям (*Дяк, Паламарчук, Титарчук*). Кількісно найменша група прізвищ утворена від назв осіб за сімейними й родинними стосунками, свояцтвом: *Вдовенко, Дядик, Примак*. Дослідження здійснене шляхом використання описового методу, зокрема інвентаризації та систематизації лексичного матеріалу із залученням лінгвістичного прийому лексико-семантичного аналізу.

Ключові слова: антропоніміка, прізвище, семантика твірних основ, особова назва.

Surnames of Zhytomyr residents in the “National Book of Remembrance of the Victims of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine”, derived from personal appellatives

Lesya Yashchuk, candidate of philological sciences, associate professor. Zhytomyr Ivan Franko State University, Department of Ukrainian Language and Methods of Its Teaching, associate professor. lesjajashchuk@ukr.net, ORCID: 0000-0003-4314-0807.

Ukrainian surnames, as the newest class of anthroponyms, have been studied by B. B. Blyzniuk, H. Ye. Buchko, L. O. Kravchenko, S. Ye. Pantso, Yu. K. Redko, M. L. Khudash, P. P. Chuchka, and other scholars. The proposed article characterises the derivational bases of the surnames of Zhytomyr residents listed in the “National Book of Remembrance of the Victims of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine”, which are formed from personal names based on: external features and internal properties; occupation and profession; social and financial status, socio-political position; national and territorial attributes; family and kinship relations, and affinity. Among the analysed anthroponyms, the majority are surnames derived from personal nouns indicating external features and internal traits, professional activity, and national or territorial origin. Among personal appellatives related to physical/physiological conditions, the

most widely represented are those characterising a person by skin and hair features (*Patla, Rudy, Syvak*), indicating physical disabilities (*Holovan, Zhmurchuk, Kutsyurub*), height, body type, or physical strength (*Hladun, Malenkyi, Khudyakov*). Among surnames motivated by names of individuals based on their inner traits, common subcategories include: a) names indicating temperament, character, and behaviour (*Bolkun, Krut, Serdeha*); b) names indicating speech characteristics or defects (*Krykun, Mymryk, Shokalo*). A significant number of surnames originate from professions related to woodworking and crafting (*Kolodiychuk, Plotnikov, Stolyar*), metalworking, jewellery making, and weapons manufacturing (*Zheleznyak, Zolotarenko, Slisarchuk*), wool and leather processing, textile production, tailoring, and shoemaking (*Kozhar, Kravchenko, Shapoval*), food preparation, beverage production, and trade (*Bublii, Kukhta, Shikaruk*), as well as art and education (*Dudnyk, Konovalchuk, Tantsura*), among others. Ethnic attributes are reflected in surnames such as *Voloshyn, Grekov, Moldavan, Uhrinovych, Chesko*, etc. Territorial (topographical) attributes are represented in anthroponyms like *Vyhovskiy, Zaluzhnyi, Korostyshivskiy, Novosad, Piddubnyi*, and many others. A smaller group of surnames is derived from names of individuals based on social and financial status or socio-political position, including those linked to specific socio-economic conditions (*Halayda, Holyachenko, Mokhnach*), military affairs (*Haidochenko, Koshovyi, Sotnyk*), religion, and church life (*Dyak, Palamarchuk, Tytarchuk*). The smallest group of surnames originates from names based on family and kinship relations, such as *Vdovenko, Dyadyk, Prymak*. This research was conducted using a descriptive method, particularly through inventorying and systematising lexical material, with the application of the linguistic technique of lexical-semantic analysis.

Keywords: *anthroponymy, surname, semantics of derivational bases, personal name.*

Zsitomir lakosainak személyes tulajdonságaira utaló vezetéknevei az „1932–1933-as ukrajnai holodomor áldozatainak nemzeti emlékkönyve” alapján

Jacsuk Leszja, a filológiai tudományok kandidátusa, docens. Zsitomiri Ivan Franko Állami Egyetem, Ukrán Nyelv és Oktatásmódszertani Tanszék, docens. lesjajashuk@ukr.net, ORCID: 0000-0003-4314-0807.

Az ukrán vezetékneveket mint az antroponimák legújabb osztályát többek között B. B. Bliznyuk, H. Je. Bucsko, L. O. Kravcsenko, Sz. Je. Pancjo, Ju. K. Redko, M. L. Hudas, P. P. Csucska és más kutatók vizsgálták. A jelen tanulmány a „1932–1933-as ukrajnai holodomor áldozatainak nemzeti emlékkönyvében” szereplő zsitomiri lakosok azon vezetékneveit csoportosítja, amelyek személyes tulajdonságokra utalva alakultak ki: külső és belső tulajdonságok alapján; foglalkozás vagy szakma szerint; társadalmi és vagyoni helyzet, társadalmi-politikai státusz alapján; nemzeti és földrajzi jellemzők szerint; valamint családi és rokonsági kapcsolatok alapján. Az elemzett antroponimák között túlnyomó többségben vannak azok a vezetéknevek, amelyek külső és belső jellemvonásokat, szakmai tevékenységet, valamint nemzeti vagy földrajzi származást tükröznek. A testi/fiziológiai állapothoz kapcsolódó személyes apellatívumok közül

leggyakrabban azok fordulnak elő, amelyek a bőrt és a haját jellemzik (*Patla, Rudy, Sivak*), fizikai fogyatékoságokra utalnak (*Holovan, Zsmurcsuk, Kucsirub*), illetve a magasságot, testalkatot vagy fizikai erőt jelzik (*Hladun, Malenkij, Hudyakov*). Azok között a vezetékevek között, amelyek belső tulajdonságokat tükröző személynevekből származnak, a következő kategóriák figyelhetők meg: a) olyan nevek, amelyek az emberi természetre, jellemre, viselkedésre utalnak (*Bolkun, Krut, Serdeha*); b) amelyek a beszéd jellemzőire, hibáira utalnak (*Krikun, Mimrik, Sokalo*). Jelentős számban fordulnak elő olyan vezetékevek, amelyek faipari, kézműves foglalkozásokhoz kötődnek (*Kolodijcsuk, Plotnyikov, Sztoľjar*), fémmegmunkáláshoz, ötvösséghez, fegyvergyártáshoz (*Zseleznyak, Zolotarenko, Szliszarcuk*), gyapjú- és bőrmegmunkáláshoz, textiliparhoz, szabósághoz, cipőkészítéshez (*Kozsar, Kravcsenko, Sapoval*), élelmiszerkészítéshez, italgyártáshoz és kereskedelemhez (*Bublij, Kukhta, Sikaruk*), valamint művészi tevékenységhez és oktatáshoz (*Dudnyik, Konovalcsuk, Tancura*) kapcsolódnak. Az etnikai jellemzők a következő vezetékevekben tükröződnek: *Volosin, Grekov, Moldavan, Uhrinovics, Csesko* stb. Földrajzi (topográfiai) jellemzők az alábbi antroponimákban jelennek meg: *Vihovszkij, Zaluzsnij, Korostisivszkij, Novosad, Piddubnij*, és sok más. Kisebb csoportot alkotnak azok a vezetékevek, amelyek társadalmi és vagyoni helyzetre vagy társadalmi-politikai státuszra utaló személynevekből származnak, például sajátos társadalmi-gazdasági helyzetre utaló nevek (*Halajda, Holjacsenko, Mohnacs*), a katonai élethez kapcsolódó nevek (*Hajducsenko, Kosovij, Szotnyik*), illetve vallási és egyházi élethez köthető nevek (*Gyák, Palamarscsuk, Titarcsuk*). A legkisebb csoportot azok a vezetékevek alkotják, amelyek családi és rokoni kapcsolatok alapján képződtek, mint például: *Vdovenko, Gyadik, Primak*. A kutatás leíró módszerrel készült, különösen a lexikai anyag leltárba vétele és rendszerezése révén, valamint a lexikai-szemantikai elemzés nyelvészeti eljárásának alkalmazásával.

Kulcsszavak: antroponímia, vezetéknév, névképzési alap szemantikája, személynév.